

MEKTEPLERDE OKUTULACAK TARİH DERS KİTAPLARI HAKKINDA SULTAN II. ABDÜLHAMİD'E SUNULMUŞ İKİ RAPOR

TWO REPORTS PRESENTED to ABDULHAMID II. ABOUT the HISTORY TEXTBOOKS TAUGHT at SCHOOLS

Naim ÜRKMEZ*

Öz: Sultan II. Abdülhamid'in mekteplerde okutulmaya uygun Osmanlı tarihi ders kitapları hazırlanması hususunda verdiği emir üzerine, ilgililer bu doğrultuda raporlar [layiha] hazırlamışlardır. Çalışmada konuyla ilgili Sultan'a sunulmuş iki rapor incelenmiştir. Bu iki layiha, Osmanlı tarihi ders kitaplarının nasıl olması gerektiği ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Her iki raporda da tarih ders kitaplarının rüştiye ve idadiye mahsus olmak üzere iki tarzda olması önerilmiştir. Rüştiyede okutulacakların özet, idadidekilerin ise daha ayrıntılı olması tavsiye edilmişti. Yine raporları hazırlayanlara göre ilk önce idadilerde okutulacak tarih ders kitabı hazırlanmalı, sonrasında ise bu kitabın özeti çıkarılarak rüştiyelerde okutulacak tarih ders kitapları hazırlanmalıydı. Ayrıca bu kitaplar; abartılı, hikâye ve masalvari bilgiler içermemeli bilakis tarihî muhakeme gücü kazandıracak bilgiler ihtiva etmeliydiler. Her iki raporda da konuya giriş, genel itibariyle İslam tarihinden başlatılmaktadır. Selçuklular ve ardından Osmanlı tarihine geçilmiştir. Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi ise yüzyıllık dilimler üzeredir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tarih Ders Kitapları, II. Abdülhamid, Layiha

Abstract: Reports were prepared according to the order given by Sultan Abdulhamid II on the issue of preparing historical textbooks which are appropriate to be used at schools. In this study two of the reports which were presented to the Sultan on this issue were analysed. These two reports contained important information about how these historical textbook should have been. In both of the reports it was suggested that the history books should be prepared in two forms; one for the high-schools and the other for the junior high-schools. The one used in the junior high school should have been a summary while the other one was advised to be more detailed. According to those who prepared the reports first the history book for the high schools should have been prepared then the summary of this book should be made for the junior high schools. In addition; these books should have not contained exaggerated stories or

* Yrd. Doç. Dr, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: naimurkmez@gmail.com

tales but rather they should have included information to gain historical reasoning power. In both reports the general history of Islam was launched as the introduction to the subject. Then they moved on the Seljuk and on the Ottoman history. The Ottoman history was divided into centuries.

Keywords: Ottoman Empire, History Textbooks, Abdulhamid II, Report [Layiha]

Giriş

19. yüzyıla kadar devletin aslî vazifeleri arasında yer almayan eğitim faaliyetleri, tamamıyla vakıflar aracılığıyla idare edilmekteydi (Yediyıldız, 2012: 479-480). Bu yüzyıldan önce modern manada standart ders kitapları da mevcut değildi. Ancak bürokrasinin güçlendiği, ara elemana daha fazla ihtiyaç duyulan ve ferdin ön plana çıktığı 19. yüzyılda artık bu geleneksel anlayış, yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştı. İmparatorlukların yerini ulus devletlerin almaya başladığı bu dönemde, devletler tebaasını bir arada tutabilmek için eğitim faaliyetlerine önem vermek zorundaydılar. 1789 Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirlerin, devletlerini olumsuz etkilemesini istemeyen imparatorluklar, eğitim faktörünü kontrollü bir şekilde sunmak durumundaydılar (Tekeli, 1985: 456-457).

Bu sebepledir ki Osmanlı Devleti ulusçuluk isyanları ile dağılmaya başlayan yapısını çeşitli yollarla bir arada tutabilmek için bir takım tedbirler almaya başladı. Tanzimat Fermanı ile başlayan bu süreç, sonraki hamlelerle devam etti. Tedbirlerin arasında eğitimin tabana yayılması da vardı. Ancak bu saha sorunlu bir yapıya sahipti. Yukarıda da izah edildiği üzere vakıflar aracılığıyla idare edilen eğitim kurumları, özerk bir hüviyete sahipti ve artık dönemin ihtiyaçlarına cevap verememekteydi. Bu özerklik onları dokunulamaz bir hale dahi sokmuştu. Sistemin yöneticileri olan ulema, güç sahibi olduğu için, bunlarla uğraşmak başka sorunlar doğurabilirdi. Eski bir sistemi yeniden ihya edip düzene sokmaktansa yeni bir sistem kurularak bunun üzerinden eğitimi kalkındırma yoluna giden devlet, bu sistemi Maarif Nezareti aracılığıyla merkezi bir şekilde tesis etmişti.

1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile öğretim müfredatlarını kontrolü altına alan devlet, muallimleri merkezden atayıp, onlarda aranan standartları belirliyordu. Bunun yanında okullarda okutulacak ders kitapları, Meclis-i Kebir-i Maarife bağlı Daire-i İlmiyyeye hazırlatılıp, ihtiyaç halinde Maarif

Kütüphanesinden ilgili okullara gönderiyordu (Ata, 2009: 30-32). Bu sayede zararlı fikirlerin mektepler aracılığıyla okullara girmesi de engellenebiliyordu. Bahsedilen çerçevede öğrenim müfredatlarına ilk kez resmi olarak tarih dersleri de dâhil edilmişti. İdadilerin müfredatına Tarih-i Umumî, rüştiye mekteplerine Tarih-i Umumî ve Tarih-i Osmanî dersleri konmuştu. Sıbyan mekteplerinde de Selim Sabit Efendi'nin 1874 yılında hazırladığı Kısa Osmanlı Tarihi isimli ders kitabı okutuluyordu (Akpınar, 2003: 58; Engin, 2000: 284; Çapa, 2012: 4).

Ancak Tanzimat döneminde Avrupa'daki fikrî akımlardan etkilenen aydın tabaka, Maarif Nezareti bünyesinde göreve getirilince, bu fikirleri hazırladıkları ders kitapları aracılığıyla öğrencilere aktarabilmekteydi. Namık Kemal'in yazdığı tarih kitapları, Ziya Paşa ve Abdülhak Hamid'in yazdığı eserler bu nevidendi (Akpınar, 2003: 64). Bu ikilem Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulmasıyla daha da belirginleşmişti. Aynı cemiyetin 1876 yılında Sultan Abdülaziz'i darbe ile tahtan indirmesi ve bu hadisenin ardından yaşanan süreç, ülkedeki ikilemi arttırmıştı. Sultan V. Murad'ın kısa saltanatının akabinde Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkması, daha sonra da 1876 Aralık'ında Kanun-i Esasi ile anayasal sürecin başlaması, eğitim faaliyetlerini etkileyen önemli gelişmeler olmuştur.

Örneğin Selim Sabit Efendi, 1874 yılında hazırladığı "Kısa Osmanlı Tarihi" isimli ders kitabında, Sultan Abdülaziz'in hal edilmesinden sonra revizyon yapmıştır. Yeni yazımda Sultan Abdülaziz'in intihar ederek hayatını sonlandırdığını ifade eden Selim Sabit Efendi'nin Kısa Osmanlı Tarihi isimli ders kitabının eski nüshaları öğretimden kaldırılarak toplatılmıştır. Ancak Sultan II. Abdülhamid, amcasına ve akabinde kendine karşı yapılan darbe girişimlerinden dolayı meseleyi farklı bir şekilde değerlendirmeye başlamış ve Yıldız Sarayı'nda kurdurduğu mahkemede olayı yeniden tetkik ettirmişti. Bu mahkemede Sultan Abdülaziz'in intihar etmediğine aksine suikast neticesinde öldürüldüğüne hükmedilmişti. Midhat ve Rüşdü Paşalar ise bu cinayetinin azmettiricileri olarak hüküm giymişlerdi. Hal böyle olunca artık Selim Sabit Efendi'nin yazdığı ders kitabı da bu açıdan sakınca arz ediyordu. Bu yüzden, hazırladığı ders kitabı öğretimden kaldırılan Selim Sabit Efendi gözden düşmüştü (Abdurrahman Şeref, 1340: 325; Türk, 2006: 40). Artık tarih kitapları revize edilmeli veya yeniden yazılmalıydı. Devletin genel manada siyaset değiştirdiği, yani Osmanlıcılıktan İslamcılığa kaydığı Sultan Abdülhamid döneminde, eğitimin içeriğini oluşturan ders kitapları da buna göre programlanmalıydı. Zira o dönemde ve sonrasında devletin

içinde bulunduğu zor koşulların ve görüş ayrılıklarının etkisiyle eğitim oldukça kırılğan bir yapıya sahipti. Devlet, bir an önce ulaşılmaması gereken sonuçlara odaklandığından eğitim, felsefî ve pedagojik olmaktan çok öğretici, pratik, dinî ve ideolojik açılardan ele alınmakta ve bunlara göre şekillenmekteydi (Bakır, 2008: 201). Mesela ilköğretim okullarının hedefi açıklanırken, çocuklar için gerekli bilgileri kazandırmak ve onları dindar ve vatanperver insan olarak yetiştirmek temel amaç olarak ifade edilmiştir (Nurdoğan, 2014: 86).

Bu çalışmada Sultan Abdülhamid'e sunulmuş iki layiha (rapor) ekseninde (BOA, Y. EE, 38/70; 29 Şaban 1310), Osmanlı Devleti'nde tarih ders kitaplarının nasıl olması, hangi konuları ihtiva etmesi, Osmanlı tarihinin nasıl dönemlendirilmesi gerektiği dair tespitler incelenmiştir. Böylelikle bürokratların, devletin ideolojisi ekseninde tarih eğitimine nasıl yaklaştığı ortaya konulmuştur.

Aşağıda tam metnini verdiğimiz her iki raporun aktarımı yapılırken herhangi bir görüş ve değerlendirme yapılmamış olup metinler aslına sadık kalınarak sadeleştirilmiştir.

Birinci Rapor

Osmanlı tarihi, biri rüştiyelerde, diğeri ise idadilerde okutulmak üzere iki ayrı ders kitabı olarak hazırlanır. Birincisi kısa, ikincisi ise ona göre ayrıntılı olur. Ancak ne kısa olan gerekenden fazla bilgiyi ihtiva eder ne de uzun, ikisinin ifade tarzında sadelik ve muntazamlığa dikkat edilir. Buna karşın ikincisinde (idadilerde okutulacak olanında) kullanılacak dil ilkinen nispeten daha yüksek olur. Bu derslerin ve kitapların verilmesinden maksat, öğrenciyi Osmanlı tarihini öğretmek olacağı için sade veya ağır her iki dil ile de tarihî hakikatler anlatılır. Bu kitaplarda katıyetle, bilimi, romana çevirebilecek şairane hayal vadilerine sapmaktan kaçınmak gerekir. İkincisinde zihinleri hikmet tarihinden istifadeye alıştıracak muhakemeler dahi bulunmalıdır. Bu kitapların bir de eki olur ki zamanın meşhurlarının hayat hikâyeleriyle Osmanlı Devleti'nin kademe kademe nüfuzuna aldığı komşu İslam devletlerinin genel durumunu ve gereken resmi belgeler ile saireyi içerir. Lazım olan haritalar dahi bu kitaba eklenebilir. Ayrıntılı olarak yazılmış tarih ders kitabından özet olanı hazırlamak, özeti ayrıntılıyı hale getirmekten daha kolay görüldüğü için, önce idadi mekteplerine

mahsus olan tarih ders kitapları hazırlanmalıdır. Daha sonra o kitaptan, rüştiye mekteplerine mahsus olan ders kitabını hazırlamak uygun olacaktır.

Tarih ders kitaplarının giriş kısmında, o zamanki medeniyetlerin, özellikle de İslam emirliklerinin ahvali özetlenir. Bu arada Anadolu [Rum] Selçuklu Devleti'nin durumundan fazlasıyla bahis olunması tabiidir. Oğuz Hanlılarla Kayı Hanlıların durumunu dahi içerecek olan bu özet, Süleyman Şah'ın kabilesi halkıyla Anadolu [Rum] taraflarına göçünü ve oğlu Ertuğrul Bey'in Konya'ya gelmesiyle Söğüt kasabasında ikametini anlattıktan sonra, Ertuğrul Bey'in vefatı üzerine oğlu Osman Bey'in aşiret beyi olduğunu göstererek son bulur. Osman Bey'in bey olduğu devir ayrıca yazılır. Asıl Osmanlı tarihi, Osman Bey'in bağımsızlık kazanıp sultan olmasından başlar.

Merhum Ahmed Vefik Paşa'ya göre Osmanlı tarihi aşağıdaki gibi göre taksim edilmiştir.

Sultan Osman

Çelebi Sultan Mehmed

Yavuz Sultan Selim

Sultan III. Mehmed

Sultan II. Ahmed

Sultan III. Selim

Raporu hazırlayan kişi, Osmanlı Devleti mekteplerinde okutulmak üzere bir Osmanlı tarihi ders kitabı hazırlanması hususunda padişah emrine binaen sık sık Hukuk Mektebi Müdürü Kâzım ve Osmanlı sultanları tarihçisi Muallim Naci ile bir araya gelmiştir. Bu toplantılarda rüştiye ve idadi mekteplerinde ne türlü tarih kitapları okutulduğu araştırılmış ve talebe uygun surette mekteplerde okutturulabilecek Osmanlı tarihi olmadığını anlaşılmıştır. Ardından Osmanlı tarihinin ne şekilde yazılacağına dair hazırlanan 18 Mart 1893 (29 Şaban 1310/6 Mart 1309) tarihli bu mazbata Sultan II. Abdülhamid'e arz etmiştir (BOA, Y. EE, 38/70; 29 Şaban 1310).

18 Mart 1893 (29 Şaban 1310/6 Mart 1309) tarihli bu ilk raporun, hazırlayanı belli değildir. Taslak bir metin halinde olan raporda ayrıntıya yer verilmemiştir. Daha ziyade kitabın muhteviyatının sınırları, kitapta yer alacak ekler ve Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi hususunda değerlendirme yapılmıştır.

İkinci Rapor

Arz Olunacak Mazbata Müsveddesi

Sultan II. Abdülhamid, mekteplerde okutulmak üzere bir Osmanlı tarihi kaleme alınmasını için bu layihayı hazırlayan şahsa şifahî bir emir vermişti. Layihayı kaleme alan yazar, padişahın emrinden sonra yaptığı incelemede, mekteplerde sultanın talebine uygun olacak surette öğretime değer bir Osmanlı tarihi olmadığını görmüştü. Padişahın emrini pek isabetli bulan yazar, bu konudaki bazı değerlendirmelerini aşağıdaki şekilde ifade etmişti.

Her devlet, tarihî hadiseleri bir araya getirilerek, bunları geçmişte tesis eden hükümdarların şan ve şerefini aktaracak ve devleti halkına sevdirecek surette hazırlanmış kitapların temel eğitim ve terbiyenin verildiği bütün okullarında okutulmasına fazlasıyla dikkat edegelmiştir. Çünkü insanın ilk gördüğü terbiye, silinmez mürekkeple yazılan kitabeler gibi zihnine nakşedilip payidar kalır. Öğrencinin gördüğü bu ilk sağlam terbiye sayesinde, birilerinin zararlı sözleriyle onun fikriyatı bozulmaz.

Fakat ders kitapları gerçek vakaların araştırılarak, akıl ve hikmete uygun şekilde yazıldığı yerler olmalıdır. Zira her dil üzere yazılmış pek çok tarihî kitap ve kitapçıklar olduğundan tarihî hakikatler gizli kalmaz. Bir çocuk, mektepte öğrendiği şeylerden bazısının pek noksan yahut yanlış olduğunu sonradan idrak ederse, gerçek bilgisinde dahi tereddüt ve şüpheye düşer. Hakikati aramaya teşebbüs eder ve bu durumda da kötü niyetli kimselerin zararlı sözleri ile fikriyatı bozulur. Netice itibariyle güzel ahlak kazansın diye verilmiş olan emekler boşa çıkar ve belki arzu edilen neticenin aksi hasıl olur. Bundan dolayı gerçek vakalar ihlâl edilmeyerek beklenen faydaları sağlayacak bir şekilde tasvir olunması gerekir. Çünkü bir gerçek vaka, güzel bir tesir bırakmak üzere yazılabileceği gibi kötü bir tesir yapacak şekilde dahi tasvir olunabilir. İşte tarihinin sanat ve mahareti burada belli olur.

Tarih ilmi idarecilerin ve devlet adamlarının rağbet ettikleri bir bilim olduğu halde, Türkçe olarak kaleme alınmış eski tarih kitaplarının çoğunluğu, aralara güzel beyitlerin yerleştirildiği, hikâye tarzında yazılan metinlerdir. Bunlardan tarih bilimini öğrenmek oldukça güç ve zordur. Bu kitaplar ilim çerçevesine dahil olmayıp, ancak akılda tutulan faydalı bilgilerden, hikâyelerden yani edebiyattan addedilir. Yazılması, padişah emri gereğince olan Osmanlı tarihi ise çocuklara tarih bilimini öğretecek ve onların talebe

uygun yolda terbiyesine üst düzey fayda sağlayacak tarzda kaleme alınmalıdır. Bu sebeple tarih ders kitabı, Osmanlı lisanında alışılmış olan sözler, ibareler ile yeni tarzda, latif ve hoş bir plan üzere inşa edilmekten, roman tarzında alışılmış olan şairane abartıdan kurtarılıp temizlenerek sade olarak yazılmalıdır.

Bir de Abbasi Devleti asrında İslam halifeliği sıfatı Abbasi halifelerinde olduğu halde asker ve kuvvet, peyderpey zuhur eden Türk ve Deylem devletlerinde idi. Nihayet Selçuklular birçok Oğuz aşiretiyle Türkistan'dan çıkıp çoğu İslam memleketini zapt ve bir büyük saltanat tesis etmişti. Abbasi halifeleri bundan sonra ancak şeklen hilafeti temsil etmekteydi. Sonra Selçuklu emirleri müteferrik olarak her biri bir kıtada hükümdar oldular ve beylikler tarzına döküldüler. O sırada Selçukluların bir kolu dahi Konya'da bağımsız bir devlet teşkil etti. Ardından Haçlılar ortaya çıktı ve Anadolu'yu yarıp geçerek sahil boyuyla Kudüs'e kadar gidip bir hükümet teşkil ettiler. Bu sırada Müslümanlar onlarla meşgul iken Tataristan'dan Moğollar [Cengizîler] huruç ederek nice İslam beldelerini hatta hilafet merkezi olan Bağdat'ı tahrip ve İslam alametlerini imha ettiler. Sonra Abbasi halifeleri neslinden biri Mısır'a gidip halifelerin soyundan geldiğini ispat ederek halife diye kabul olunmuştu. Ancak devlet ve saltanat Mısır sultanları elindeydi. Abbasi halifesinde yalnız halife unvanı bulunmaktaydı ve halife bir büyük tekke şeyhi olarak konağında ikamet etti. Hâlbuki ehl-i sünnet ve cemaat mezhebine göre askersiz, kuvvetsiz halife olamazdı. Sonunda cennet-mekân Yavuz Sultan Selim Han hazretleri, Suriye, Mısır ve Arabistan'ı fethettiğinde hilafet ve saltanatı birleştirerek açık bir surete [sûret-i meşrûhaya] koydu. İki nehrin birleşmesiyle bir büyük ırmak ortaya çıktığı gibi, hilafet ve saltanatın birleşmesiyle de Osmanlı Devleti dahi birden bire pek ziyade güç ve kuvvet buldu.

Bundan dolayı Osmanlı tarihinde bu iki büyük nehrin kaynak ve mecrasından bahsetmek zarurîdir. Bu bahisler tarihin en mühim ve dikkat edilmesi gereken parçasıdır. Selçukluların Anadolu şubesi yine Anadolu'da devlet kurmuş iseler de bu devleti Moğollar [Cengizîler] mağlup ederek Anadolu'yu hâkimiyetleri altına aldılar. Moğollar [Cengizîler] sel gibi doğudan batıya doğru akın ederek büyük Türkmen aşiretlerini ileri sürmekte oldukları sırada, Oğuzların en saygın ve soylu sayılan Kayıhan İli (Kayı Aşireti) Hanı olan Süleyman Şah, hayli kalabalıkla Erzincan ve Urfa taraflarına gelip Fırat'ı geçerken boğularak ölünce, aşireti dağılıp oğullarından Ertuğrul Bey dahi dört yüz kadar çadır ile Söğüt isimli mahalle gelerek Selçuklu Sultanı tarafından kendisine yurt ve yaylak gösterilmişti.

O vefat edince, yerine oğlu Gazi Osman Bey geçmişti. Müteakiben Selçuklu Devleti yıkılınca vâsiler, beylikler şekline girdiği sırada Osman Gazi dahi bağımsızlığını ilan etti. Lakin o zaman Anadolu'da ondan daha kuvvetli ve toprakları ondan daha geniş hükümdarlar olduğu halde etrafında bulunan Türkmenler onun başına toplandı. Diğer Türkmen beyliklerine karşı galip gelmesi, Osman Gazi'nin sadece Türkmenler nazarındaki asaletinden kaynaklanan bir durum mudur? Anadolu'da o kadar büyük hükümetler varken dört yüz kadar çadırla Söğüt nahiyesinde yerleşmiş olan Ertuğrul Bey-zâdenin bu kadar hükümdara üstünlüğü onun asaletini bilmeyenlere göre masal gibi uzak görünür.

Bu türlü tarihî hakikatlerin bilinmesi için Selçukluların durumundan kısaca bahsetmek gerekir. İslam Hilâfeti -(Cenâb-ı Hakk korusun)- Osmanlı saltanatında birleştiği için, hilâfetten dahi bir nebze bahsedilmek ve bu suretle tarihe bir giriş yazılmak gerekir. Araştırmacıların ve tarihçilerin beyan ettikleri usul üzere, her asır yani yaklaşık olarak her yüz sene bir devir itibar olunmaktadır. Bu usule uygun olarak Osman Gazi'nin tahta çıkışından Yıldırım Bayezid Han'ın saltanatının son bulmasına kadar birinci devir ve devletin ikinci kurucusu olan Çelebi Sultan Mehmed Han'ın tahta çıkışından II. Bayezid Han'ın saltanatının son bulmasına kadar ikinci devir ve hilâfet ve saltanatı birleştiren Yavuz Sultan Selim Han'ın tahta çıkışından III. Murad'ın saltanatının sonuna kadar üçüncü devir itibar edilir. Sonraki kısım dahi bu kaideye uygun ve her devir bir bâb olarak bâblar dahi fasıllara taksim olunması münasip görülmüştür.

Fakat idadi mekteplerinde okunacak kitaplar ile rüştiye mekteplerinde okunacak kitaplar arasında ayrıntı, kısaltma, yazım, ibare ve ifade tarzınca fark bulunması tabiidir. Her bilimin layığıyla öğrenilmesi özet ve ayrıntılı olarak iki defa okunması eğitim usulü gereklerinden bulunmasından dolayı, biri hususi olarak rüştiye mektebinde ve diğeri idadi mektebinde okunmak üzere, ilkinde kıyasla ayrıntılı, iki Osmanlı tarihi yazılmalıdır. İkisinde de anlatımda sadelik gözetilerek tarihî hakikatler güzelce tasvir edilmelidir. Fakat ayrıntılı olanı, tarihî muhakemeyi içermeli ve onda kullanılacak dil bir derece daha yüksek olmalıdır. Mamafih özet olarak yazılmış olanında dahi, velev ki bu kitap yüzeysel olsun, zihinleri tarihten istifadeye alıştırarak muhakemeciler bulunmalıdır.

Çünkü bir beyaz kumaş başlangıçta ne renge boyanırsa halis boya tutar. Sonra diğeri renge boyanırsa bulanık olur. Çocukların birinci terbiyeleri dahi başlangıçtaki

boya gibi güzel tutar ve sonraki renkli terbiyesine astar gibi olur. Bundan dolayı çocukların idadi ve âliyye mekteplerinde ne üzerine terbiyeleri talep olunuyor ise rüştiye mekteplerinde de zihinlerini o yola alıştıracak tavır ve beğeni üzere talim ve terbiyeleri gerekmektedir.

Tarih kitabının özet olarak hazırlanmış olanı rüştiye mekteplerinde okunup daha sonra idadide ayrıntılı okutulacaktır. Başlangıçta ayrıntılı olanı yazılıp da sonra ondan bir özet çıkarılmak, yani ayrıntılı olanının filizât-ı mündericâtı pûte-i mütehayyilede izâbe ve kâlib-ı ihtisâra ifrâğ olunmak ve diğer tabirle bir büyük resmin küçültülerek fotoğrafı alınmak daha doğal olanıdır.

İzah ettiğimiz değerlendirme, hep kısa ve eksik kalacak olup en mükemmel kararı sultanımız verecektir. Emir ve ferman ilmi âlemi kuşatan sultanımız hazretlerindedir (BA, Y. EE: 32-4, 6 Rebiyülahır 1327).

Taslak halinde kaleme alınmış olan ikinci raporda da raporun kime ait olduğunu ispat edecek, isim veya imza gibi bir alamet bulunmamaktadır. Arşiv kataloğundaki özetle “Ahmed Paşa'nın mekteplerde okutulacak tarih kitabı hakkında Abdülhamid'e verdiği layihanın müsveddesi” dense de metin içerisinde bu ifadeyi doğrulayacak bir işaret bulunmamaktadır. Raporu dönemlendirmemizi sağlayacak bir tarih de bulunmamaktadır. Rapor, arşiv kataloğunda, 6 Rebiyülahır 1327 (27 Nisan 1909) tarihiyle kayıtlı ise de bu tarihin doğru olması pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü bu tarihte (27 Nisan 1909), Sultan Abdülhamid 31 Mart Vakası'nda (13 Nisan 1909) parmağı olduğu gerekçesiyle tahtan indirilmiştir.

Layihada konu bütünlüğü dikkate alındığında birinci sayfadan ikinci sayfaya geçişte kopukluk vardır. Arşiv uzmanların yaptığı numaralandırma ve sayfaların üzerinde bulunan rakamlar dikkate alındığında herhangi bir eksiklik görülmemektedir. Ancak ilk sayfanın son kısmının tarih ders kitaplarının abartıdan kurtarılarak kaleme alınması ifade edilirken ikinci sayfanın başında konu birden bire “ve bir de Abbasi Devleti asrında İslam halifeliği sıfatı Abbasi halifelerinde olduğu halde asker ve kuvvet, peyderpey zuhur eden Türk ve Deylem devletlerinde idi” şeklinde başlamaktadır. Muhtemelen arada İslam tarihi ile alakalı bilgiler verilmişti.

Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı tarihini incelerken dönemlere ayırma meselesi, Osmanlı tarihiyle uğraşan tarihçileri uzun bir süre meşgul etmiştir. Bu mesele Osmanlı Devleti döneminde başlamış ve günümüze kadar süre gelmiştir.

Askeri okullar için Tarih-i Âlem adıyla bir tarih ders kitabı hazırlayan Süleyman Hüsnü Paşa, Avrupa merkezli bir çağ ayrımı yerine, İslam ve Türk tarihini merkeze alarak yeni bir çağ ayrımı önerisinde bulunmuştur. Buna göre tarih, üç çağa ayrılır. 1) Tarih-i kurûn-ı ûlâ (eski çağ tarihi), 2) Tarih-i kurûn-ı vustâ (orta çağ tarihi), 3) Tarih-i kurûn-ı ahire (son çağ tarihi). Tarih-i kurûn-ı ûlâ (eski çağ tarihi), Hz. Âdem'in yaratılışından başlar ve Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti ile sona erer. Tarih-i kurûn-ı vustâ (orta çağ tarihi), hicret ile başlar ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile son bulur. Tarih-i kurûn-ı ahire (son çağ tarihi) ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren başlayarak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar devam eder. Süleyman Hüsnü Paşa, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışından kendi yaşadığı devre kadar olan dönemi de tarih-i asr olarak nitelendirir (Süleyman Hüsnü Paşa, 1291: 3; Akbulut, 2006: 116-117).

Halil İnalçık, Osmanlı tarihini şu şekilde dönemlendirmektedir: 14. yüzyılda gaza yapan küçük bir beylik, Anadolu ve Balkanlara yerleşmeye çalışan bir yapı. 1517'den 1566'ya yani Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatına kadar dünya gücü. 17. yüzyılda yaşanan savaşlar neticesinde Avrupa'ya karşı inişe geçen güç. 18. yüzyılda batı üstünlüğünün kabulü ve politik ve ekonomik olarak Avrupa'ya bağımlılık. İmparatorluğun varlığını sürdürmesi ve olası çöküşü, sonunda bir Avrupa politikası sorunu, Doğu sorunu ve 1920'ye dek Avrupa'ya bağımlı olan Osmanlı politik yaşamı şeklinde idi. İnalçık, Osmanlı tarihinde temel ayırım çizgisi olarak 1590'lı yılları benimsemiştir (İnalçık, 2006: 9-10).

Daha çok Osmanlı bürokrasisi üzerine uzmanlaşmış olan Amerikalı tarihçi Carter V. Findley ise memurların mali durumu açısından Osmanlı Devleti'ni üç çağa ayırmıştır. Yaklaşık 1300'den 1600'e değin süren yükselme ve gelişme çağı, yaklaşık 1600'den –III. Selim sınır çizgisi olmak üzere- 1789'a süren gerileme çağı, 1789'dan 1922'ye değin süren gerilemeyi tersine çevirme girişimleri, yani reform çağı (Findley, 1996: 84).

Ancak her iki layihada da Osmanlı tarihi yüzyıllık dilimlere ayrılarak dönemlendirilmiştir. Osmanlı tarihinin fasıllara bölünmesinde takip edilen yöntem layihada da örnek verildiği üzere, Ahmed Vefik Paşa'nın 1869 yılında kaleme aldığı *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*'de kullandığı yöntemdir. Vefik Paşa, yüzer yıllık dilimler olmak üzere altı fasıl yaptığı kitabını, her hükümdara ayrı ayrı denk gelecek şekilde 34 kısma ayırmıştı (Şahiner, 2007: 2-163). Anlaşılacağı üzere bu raporlar Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesine bir yenilik getirmemiş olup bunu izah etme noktasında yetersiz kalmıştı.

Ders kitaplarının gerçekle uygun olması ve hikâye şeklindeki anlatımdan kaçınılmasının tavsiye edilmesi, tarih öğretimi ve tarihçilik açısından sonra derece önemlidir. Layihaları hazırlayan yazarların bu husustaki tespiti oldukça yerindedir. Onlara göre, öğretim süresi boyunca kullanılan tarih ders kitaplarının içerisine hakikate uygun olmayan bilgiler sıkıştırılırsa, okuldan mezun olan çocuğun bu bilgileri hayat içerisinde sınavacağı çok yer olacaktır. Yine bu kitaplarda bilimi romana çevirebilecek şairane hayal vadilerine saptanmaktan kaçınılması tavsiye edilmekteydi. Bunlara uyulmaması durumunda, okulda öğrendiği bilgide yanlışlıklar olduğunu gören öğrencinin, bu bilgilerin tamamını yanlış görme eğilimi artacaktır. Bu durum, öğrencinin bozuk zihniyetli kimselerin ağına düşmesine ortam hazırlayacaktır. Tarihin bir edebi tür olarak algılandığı 19. yüzyılda ders kitaplarının gerçekler üzerine inşa edilmesinin önerilmesi önemli bir adımdır. "Tarih" in Edebiyatın bir zümresi olmaktan çıkarak bilim hüviyeti kazanmaya başladığı 19. yüzyılda (Erol, 2012: 61) ders kitaplarının bu değişime uygun bir şekilde yazılmasının önerilmesi raporu kaleme alan şahsın tarih anlayışının güçlü olduğunun göstergesidir. Bu sorunun günümüz Türkiye'sinde de devam ettiği iddia edilebilir. Nitekim ideolojik yaklaşımla yazılan tarih ders kitapları ile kimi tarih öğretmenlerinin, dersleri içerisine kulaktan dolma, kaynağı belirsiz hurafe niteliğindeki bilgileri sıkıştırması, tarihe ve tarihçiliğe şüphe ile yaklaşılmasına sebep olmaktadır. Çünkü okulda öğretilen tarih bilgisinden şüphe duyan kişiler, hal böyle olunca "inanmıyorum bana öğretilen tarihe" niteliğinde bir paradoksla, yeni kurgulanan popüler bir tarihin peşine düşmüşlerdir. Aslında daha fazla hurafelerle dolu olan bu yazın, tarihi ve tarihçiliği çıkmaz bir alana itmiştir (Özcan, 2011: 243-244).

Benzer şekilde daha önce Osmanlı tarihi yazmış olan, Ahmed Vefik Paşa da bu konu üzerinde durmuştu. Paşa'ya göre, tarih ders kitaplarında efsane, destan ve hurafelerin bulunmamalıydı. Nitekim hazırladığı *Fezleke-i Tarih-i Osmanî* adlı ders

kitabında Osmanlı Devleti'nin kuruluşu kısmında Osman Gazi'nin gördüğü rivayet edilen rüyaya yer vermemiştir (Şahiner, 2007: 29). Paşa, böyle düşünmesine rağmen Hikmet-i Tarih adıyla verdiği Umumî Tarih derslerinde umumî tarihi en eski dönemlerle ilgili birtakım hurafelerden ayıramamıştır (Çapa, 2012: 3).

Oysa Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra, okullarda okutulacak tarih ders kitaplarının hazırlanması ile ilgili şartnamede anlayış yukarıdakinin tam aksiydi. Bu şartnamede Osmanlı tarihi ders kitabının, içeriğinden bahsettikten sonra “olayların tarafsız bir şekilde yazılıp fakat vatan sevgisi kazandıracak konuların övgü ile yad olunması” tembih olunuyordu. Ayrıca kitabın “hikâye yolunda” yazılması tavsiye olunmuştu (Çapa, 2012: 5).

Her iki raporda da tarih ders kitaplarının, çocukların zihnî dünyasını güçlendirecek ve zihinlerini tarihten istifadeye alıştıracak değerlendirmeleri ihtiva etmesi tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye, tarih derslerini, masal ve hikayeverilikten kurtaran bir yaklaşım sergilemektedir. Yine çocukların zihninde, tarihe bilim hüviyeti kazandırması ve onların tefekkür etmesine ortam hazırlaması açısından oldukça önemlidir. Çünkü daha önceki bir tarihte kaleme alınmış olan, “okullarda okutulacak tarih ders kitaplarının hazırlanması ile ilgili şartnamede” ders kitaplarında “muhakemeye girilmiyip” iyi hareketlerin övülmesi, kötü hareketlerin de ayıplanmasının tavsiye edildiği düşünüldüğünde bu zihniyet farkı ortaya çıkacaktır (Çapa, 2012: 5). Daha önce de izah edildiği üzere devlet, bir an önce ulaşılması gereken sonuçlara odaklandığı için eğitimi, felsefî ve pedagojik olmaktan daha çok öğretici, pratik, dinî ve ideolojik açılardan ele almıştır. Raporları hazırlayanların görüşleri de bu doğrultuydu.

Raporlarda, tarih ders kitapları hazırlanırken kullanılacak dile dahi değinilmesi takdire şayan bir durumdur. İdadilerde okutulacak tarih ders kitaplarının rüştiyelerdekine kıyasla daha fazla kelime ihtiva etmesinin teklif edilmesi, raporu hazırlayan kişideki bilincin yüksek olduğunun göstergesidir. Çünkü ders kitapları dil gelişimi açısından oldukça önemlidir. Dil gelişimi ise düşünce dünyasının zenginleşmesi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte anlatımda sadeliğe dikkat edilmesi ve tarihî hakikatlerin anlaşılır bir şekilde tasvir edilmesi tavsiye edilmiştir.

Osmanlı tarihi ders kitaplarının yazımında tavsiye edilen başlangıç noktası Emeviler ve Abbasilerdir. Ardından Anadolu Selçuklularından fazlaca bahsedilmesi ve Süleyman Şah'ın Anadolu gelişi, onun oğlu Ertuğrul'un Söğüt kasabasında ikametinin

izah edilmesi önerilmiştir. Ancak İslamiyet öncesi Türk tarihine dair her hangi bir atıf yapılmamıştır. Oğuzhanlılar ibaresi kullanılmışsa da bu İslamî bir referans olarak sunulmuştur.

Raporlarda Ertuğrul Gazi'nin babası olarak Süleyman Şah'ın gösterilmesi bilinçli bir tercih olabilir. Çünkü ilk devir Osmanlı kroniklerinin bir kısmında Ertuğrul Gazi'nin babası Gündüz Alp olarak ifade edilmesine rağmen bazılarında Süleyman Şah olarak gösterilmiştir. Yazarların Süleyman Şah'ı tercih etmesi Anadolu Selçuklularının varisinin doğrudan Osmanoğulları olduğunu ispat için olabilir (Emecen, 2010: 4-11).

Bütün bu yönleriyle Osmanlı Devleti'nde, Osmanlı tarihi ders kitaplarının nasıl olması gerektiği hususunda hazırlanmış bu layihalar devrin tarih öğretimi anlayışını göstermesi açısından oldukça mühimdir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız esas evrakı (Y. EE), 32/4, 6 Rebiyülahır 1327; BOA, Y. EE, 38/70, 29 Şaban 1310.

Abdurrahman Şeref (1340). Sultan Abdülaziz'in vefatı intihar mı, katli mi? *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Numero: 6 (83), ss. 321-335.

Akbulut, U. (2006). *Osmanlı tarih yazıcılarına göre tarih ve tarihçi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Akpınar, M. (2003). *İttihat ve Terakki dönemi tarih eğitimi üzerine bir araştırma (1908-1914)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Ata, B. (2009). Osmanlı İmparatorluğu döneminde bir ders araç ve gereçleri lojistik merkezi: maarif kütüphanesi (1872-1895). *Tarihin Peşinde*, Sayı 1, ss. 27-36.

Bakır, K. (2008). II. Meşrutiyet döneminde milli seçkincilik ve eğitim: Emrullah Efendi, tuba ağacı nazariyesi. *Doğu Batı*, XI/45, Mayıs, Haziran, Temmuz, ss. 197-213.

- Çapa, M. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde Türkiye'de tarih öğretiminin tarihçesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, II/3, Ocak, ss. 1-28.
- Emecen, F. (2010). *İlk Osmanlılar ve batı Anadolu beylikler dünyası*. İstanbul: Kitabevi.
- Engin, V. (2000). İlkokullarda tarih eğitimi müfredatı (Meşrutiyet'ten günümüze kısa bir tarihçe). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 3, ss. 283-298.
- Erol, K. (2012). Tarih-edebiyat ilişkisi ve tarihî romanların tarih öğretimine katkısı. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, I/2, ss. 59-70.
- Findley, C. V. (1996). *Kalemiyeden mülkiyeye Osmanlı memurlarının toplumsal tarihi*. (Çev: Gül Çağalı Güven), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- İnalçık, H. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu klâsik çağ (1300-1600)*. (Çev: Ruşen Sezer), İstanbul: Yapı Kredi.
- Nurdoğan, A. M (2014). II. Abdülhamid döneminde ilköğretim okullarındaki ders kitapları ve tarih öğretimi. *Turkish History Education Journal*, 3 (2), ss. 82-111.
- Özcan, A. (2011). Muhafazakâr tarihçiliğin popüler yüzü: inanmıyorum bana öğretilen tarihe! *Doğu-Batı*, XIV/58, Ağustos, Eylül, Ekim, ss. 243-276.
- Süleyman Hüsnü Paşa (1291). *Tarih-i âlem*. İstanbul: Mekteb-i Harbiye.
- Şahiner, A. (2007). *Ahmet Vefik Paşa'nın tarih anlayışı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tekeli, İ. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e eğitim sistemindeki değişimler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. II, ss. 456-475, İstanbul: İletişim.
- Türk, İ. C. (2006). *Osmanlı Devletinde tarih eğitimi (1839-1922)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yazıcı, T. (1994). Deylem. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul, ss. 263-265.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XLII, İstanbul, ss. 479-486.

Extended Summary

Purpose

With the Statute on General Education published by Ministry of Education in 1869, the government brought curriculums under control, made centralized assignments of teachers and determined the required standards. Besides, course books to be used were prepared by Daire-i İlmiyye affiliated with Meclis-i Kebir-i Maarif. Thus, the entry of harmful ideas to the schools was blocked. Within this framework, history courses were added to the curriculum for the first time. General history was added to high schools (İdadiler), and General History with Ottoman History were added to Ottoman Junior High Schools (Rüştiye). In Ottoman primary schools, the course book named "Kısa Osmanlı Tarihi (Brief History of Ottoman)" was used. Until the reign of II. Abdülhamid the Sultan, the empire gained much experience. Especially the dethronement of Abdülaziz the Sultan, 1877-1873 War between Ottoman and Russia and an attempt to make a coup in the reign of Abdülhamid the Sultan were the important causes for the government to change its general policies. In II. Abdülhamid period, the general policy shifted from Ottomanism to Pan-Islamism. In this manner, history course books had to be revised or rewritten. However, with the effect of hard conditions and conflicts of ideas that the empire experienced, and with the aim of achieving quick results, education was mostly shaped by didactic, practical, religious and ideological aspects rather than philosophical and pedagogical aspects. For example, during the determination of targets for primary schools, main targets were described as making children gain required knowledge, and making them religious and patriotic individuals.

In this study, two reports, which were prepared by the authorities upon the order of II. Abdülhamid the Sultan about preparation of Ottoman history course books suitable for schools, were examined. In respect to these two reports submitted to the Sultan, detections as to how the books had to be, which subjects had to be included and how Ottoman history had to be periodized were studied. Thus, the approach by the bureaucrats to the history education with respect to the ideology of government was presented.

Results and Discussion

There is no name or signature that can prove to whom these two reports written in draft belonged. For the second report, although there is an expression “the copy of the project about history course book to be used in schools which was submitted by Ahmed Paşa to Abdülhamid” in the summary of archive library, there is no sign in the text to confirm this. The first report was dated March 18, 1893. There is no date for us to periodize the second report. The second report, though recorded in the archive library under the date of April 27, 1909, this date doesn't seem to be possible. Because, on this date (April 27, 1909), Abdülhamid the Sultan was dethroned on the grounds that he was involved in the 31 March Incident (April 13, 1909). Besides, considering the evidence integrity in the mentioned project, there is a disconnection between the first and second page. Given the numbering made by archive experts and the numbers placed on the pages, there isn't any noticed mistake. However, while teaching the history without exaggerations was expressed in the last section of the first page, the subject of the second page was suddenly changed as “although the title of Islam Caliphate belonged to Abbasid Caliphs in the Abbasid period, the strength and troops belonged to Turkish and Daylam States, which were gradually emerging”. Probably, the information about Islamic History was given in between. When interpreting the two reports whose full texts were given, no comments or opinions were put forward and the texts were purified sticking to the originals. In both reports, it was proposed that the course books be in two types as to Ottoman junior high schools and high schools. It was suggested that those to be used in Ottoman junior high schools be some kind of summary and those to be used in high schools be more detailed. Again according to those who prepared these reports, the course books for the high schools should be prepared first and then they should be summarized and prepared for the Ottoman junior high schools. Also, these books were not supposed to contain exaggerated and legendary knowledge but knowledge that would bring in the reasoning of history. In both reports, the introductions were about Ottoman history. They started with Seljuks and moved on to Ottoman history. However, the periodization of Ottoman history was made by using periods of centuries. The method used for dividing Ottoman history was actually used in *Fezleke-i Tarih-i Osmani* (Summary of Ottoman History) written by Ahmed Vefik Paşa in 1869. Vefik Paşa divided his book to 34 sections, which consisted of six chapters meaning centuries and belonged to each sultan separately.

As it can be seen, these reports didn't bring about any innovation for the periodization of Ottoman History and were not enough for the explanations. The suggestions for the accordance of course books with the reality and avoidance of story telling form are very important in terms of history teaching and historiography. The detections by the writers of reports regarding this aspect are very sound. According to them, if any information that is not in accordance with the reality was involved in history course books used throughout the education period, there will be many places where the children can test them. Again for these books, it was suggested that imaginary and poetical factors that could turn the science into a novel be avoided. If any failure to comply with these, after seeing the errors in what they had learned in schools, the students will have a tendency to see all of the information as wrong. This situation will lead to entry of the student to the environment of mentally corrupt people.

That even the language to be used in preparation of history course books was mentioned is worthy of respect. The proposition that there should be more words in the history course books to be used in high schools than Ottoman junior high schools is an indication of high level of awareness of the person preparing the report. Because the books are very important in terms of language development. And the language development means the enrichment of thought world. Besides, watching for the simplicity of the text and expression of historical facts in a understandable manner were suggested.

Umayyads and Abbasids are the suggested starting points of Ottoman history course books. Then, it was suggested that Anatolian Saljuks be mentioned much and Süleyman Şah's coming to Anatolia and his son's stay in Söğüt Village be explained. However, there was no reference to Turkish history before Islam. Even though the expression "Oğuzhanlılar" was used, it was a reference to Islam.

In reports, showing Süleyman Şah as the father of Ertuğrul Gazi could be on purpose. Because while Gündüz Alp is shown as the father of Ertuğrul Gazi in some of the first chronicles of Ottoman, Süleyman Şah takes the place of Gündüz Alp in some others. Süleyman Şah preference by the writers could aim to prove that Osmanoğulları were the direct successor of Anatolian Saljuks.

These projects, prepared for determining the characteristics of the Ottoman history course books in Ottoman Empire, are very important in terms of understanding the history teaching in this period with all these aspects.